

Eski Ahit'te Kadınların Dini Statüsü, Yahudi Kutsal Kitaplarına Göre Örtünme

Parı Alaskarova

Necmettin Erbakan Üniversitesi Doktora Öğrencisi

Konya, Türkiye

perialeskerova@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8943-2034>

Makale Teslim Tarihi: 27.09.2023

Makale Kabul Tarihi: 23.11.2023

Özet

Makalede Yahudi temel kaynaklarına göre kadınların yaratılışta ve dini hayattaki rolü ve Yahudi kutsal kitaplarına göre kadınların örtünme geleneği araştırılmıştır. Ülkemizde bu konuda Dinler tarihine katkı sağlanması amacıyla böyle bir konu ele alınmıştır. Aynı zamanda örtünmenin sadece İslam'la sınırlandırılanlara Yahudilik üzerinden diğer dinlerde de kadınların örtünmesi gerektiği bilgisini aktarmaktır.

Bu makale literatür taramasına dayalı bir araştırmadır.

Çalışma özet, giriş, 3 alt başlık, sonuç ve kaynakça kısımlarından ibarettir.

1. Eski Ahit'te kadınların yaratılış statüsünde Yahvist ve Elohist metinlere göre kadınların yaratılışı incelenmiştir. Her iki metinde kadınların yaratılış hikâyesi birbirinden farklı şekilde anlatılmaktadır. Nitekim Elohist metinde kadın yaratılışta erkeğe eşit şekilde, Yahvist metinde ise erkeğe hizmetkâr olarak anlatılmıştır.

2. Eski Ahit'te kadınların dini statüsünde Yahudi kadınların ferdi ve cemaatle ibadetleri, Tevrat okunması ve Tevrat'ın öğretilmesi ve öğrenilmesi, kadın dua grupları gibi konular işlenmiştir. Kadınlar ferdi ibadetlerde erkeklerden farklı olarak ibadet sırasında okunacak bütün duaları söyleyemez, tefilin ve tzitzit giyemez. Kadınlar cemaatten sayılmaz, Tevrat okuyamaz ve öğretmez. Kadınlar sadece Hanuka

mumunu yakmalı, Şabat akşamları Kiduş'u söylemeli, Yom Kipur'da oruç tutmalı ve bu gibi birkaç emri yerine getirmelidir.

3. Eski Ahit, Mişna ve Talmud'da kadınların örtünmesi ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Hür ve iffetli kadınların örtünme şekli hayat kadınları, köleler ve cariyelerden seçilmiştir. Nitekim hür kadınlar peçe takarken, hayat kadınları renkli ve farklı şekillerde örtünme biçimi kullanmıştır. Evlenen köle kadınların seçilmesi için saçları kesilmiştir.

Zamanla örtünmenin yerini peruk tutsa da günümüzde sadece Ortodoks kadınlar dua esnasında peruk kullanmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: *Dinler Tarihi, Eski Ahit, Yahudilik, Kadın, Yaratılış, İbadet, Örtünme.*

The Religious Status of Women in the Old Testament, Veiling According to the Jewish Holy Books

Parı Alaskarova

PhD Student in Necmettin Erbakan University

Konya, Türkiye

perialeskerova@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8943-2034>

Date of submission: 27.09.2023

Date of acceptance: 23.11.2023

Abstract

The role of women in creation and religious life according to Jewish primary sources, as well as the tradition of women's veiling according to Jewish holy books, are investigated in the article. Such a subject has been addressed in order to contribute to the History of religions in our country. Additionally, it intends to convey the information that women should veil in other religions as well through Judaism to those who limit the veil only to Islam.

This article is research based on a literature review.

The study consists of an abstract, an introduction, three subheadings, a conclusion and a bibliography.

1. The creation of women in the Old Testament has been analyzed according to Yahwist and Elohist texts. In both texts, the story of the creation of women is described differently. Specifically, in the Elohist text, women are presented as equal to men, whereas in the Yahwist text, they are described as servants to men.

2. The religious status of women in the Old Testament includes issues such as individual and congregational worship of Jewish women, Torah reading, Torah teaching and learning, and women's prayer groups. Unlike men, in individual worship, women are not permitted to recite all the prayers during worship, nor they can wear tefillin and tzitzit. Women are not counted as part of the congregation and cannot read or teach the Torah. Women are only required to light the Hanukkah candle, recite Kiddush on Shabbat evenings, fast on Yom Kippur, and fulfill a few other commandments.

3. The Old Testament, the Mishnah, and the Talmud contain information about the veiling of women. The veils of free and chaste women were distinguished from those of prostitutes, slaves, and concubines. While free women wore veils, prostitutes used colorful and different styles of covering. The hair of married slave women was cut to make them more distinguishable.

Although in the course of time wigs replaced the veil, today only Orthodox women wear wigs during prayer.

Keywords: *History of Religions, Old Testament, Judaism, Woman, Creation, Worship, Veiling*

Религиозный статус женщин в Ветхом Завете, покрытие согласно иудейским священным книгам

Пери Алескерова

Аспирант Университета Неджметтин Эрбакан

Конья, Турция

perialeskerova@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8943-2034>

Дата подачи статьи в редакцию: 27.09.2023

Дата подтверждения статьи к публикации: 23.11.2023

Резюме

В данной статье исследуется роль женщины в творении и религиозной жизни согласно еврейским первоисточникам и традиция покрытия женщин согласно еврейским священным книгам. Эта тема обсуждается с целью внести вклад в историю религий нашей страны. В то же время цель заключается в том, чтобы донести до тех, кто ограничивает ношение хиджаба исламом, информацию о том, что женщины также должны покрываться как в Иудаизм, так и в других религиях.

Данная статья представляет собой исследование, основанное на обзоре литературы.

Исследование состоит из резюме, введения, трех подзаголовков, заключения и библиографии.

1. Сотворение женщин в Ветхом Завете рассматривалось на основании яхвистских и элохистских текстах. История создания женщины в обоих текстах рассказывается по-разному. Так как, в элохистском тексте женщина описывается как равная мужчине в творении, а в яхвистском тексте она описывается как слуга мужчины.

2. Религиозный статус женщин в Ветхом Завете включает в себя такие темы, как индивидуальное и общинное поклонение еврейских женщин, чтение Торы, преподавание и изучение Торы, а также женские молитвенные группы. В отличие от мужчин, участвующих в индивидуальном поклонении, женщины не могут произ-

носить все молитвы во время поклонения и не могут носить тфилин и цицит. Женщины не считаются частью общины и не могут читать или преподавать Тору. Женщины обязаны только зажигать ханукальную свечу, произносить кидуш в шаббат, поститься в Йом-Кипур и соблюдать некоторые другие заповеди.

3. Информация о покрытии женщин содержится в Ветхом Завете, Мишне и Талмуде. Паранджа свободных и целомудренных женщин отличалась от покрытия женщин легкого поведения, рабынь и наложниц. На самом деле, в то время как свободные женщины носили паранджу, проститутки использовали красочные материи и различные формы. Рабыням, вышедшим замуж, чтобы они выделялись стригли волосы.

Несмотря на то, что парики со временем заменили паранджу, сегодня во время молитвы их используют только православные женщины.

Ключевые слова: История религий, Ветхий Завет, Иудаизм, женщина, творение, поклонение, покрытие

Giriş

“Eski Ahit’te Kadınların Dini Statüsü ve Yahudi Kutsal Kitaplarına göre Örtünme” adlı bu çalışmada Yahudiliğın birinci el kaynakları kabul edilen Tevrat ve Babil Talmud’u, İngilizce ve Türkçe’de kadınların ister dini konuları, isterse yaratılış ve örtünme konularında bulunan kitaplar, makaleler, sempozyum bildirileri incelenmiştir.

Geleneksel toplumlar çoğunlukla ataerkil toplumlar olduğundan kadın, çoğu zaman erkeğın gölgesinde kalmıştır. Her şeye rağmen toplumsal cinsiyet ayrımcılığının bariz bir şekilde göze çarptığı dinlerde, kadına hak ettiğı değer verilmese de bir anne olarak el üstünde tutulmuştur. Hatta zaman zaman kadınları kendilerine rehber edinen dinler bile ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın ilk amacı çeşitli toplumların ve özellikle dinin, inanç yapısının ve ilkelerinin kadın davranışlarını kısıtladığını, zaman zaman yaygın bir kanaat hâline geldiğini göstermektir. Özellikle günümüzde çeşitli din mensupları bu konuda, İslam dinine hücum etmekte, ağır tenkitlerle ona yüklenmekte, kadının başını kapatmasını bile İslam Dini ile sınırlandırmaktadırlar. Fakat bu konu biraz araştırıldığında başörtüsünün sadece İslam’da olmadığını, kadının başka dinlerdeki statüsünün ise İslam’daki konumundan çok daha aşağı hatta incitici, onur kırıcı bir seviyede olduğunu tespit ettik.

Kutsal Kitaba göre, kadınlar “erkeklerle yardımcı olmak için yaratıldıklarından”, erkekler kadınlar üzerinde egemen olmalı ve kadının en önemli vazifesi kocasına her işinde yardım etmektir. Bu sebepten dolayı da kadın bütün emirlerden sorumlu tutulmamıştır. Aksi takdirde koca yardımsız kalır, aile içi problemler artar ve gittikçe aile içerisinde huzur kalmazdı. Bunun için, zamana bağılı emirlerden erkek sorumlu kadın ise muafır. Fakat bilakis ister zamana bağılı olsun veya olmasın bütün olumsuz emirlerden hem erkek hem de kadın sorumludur. (Biale, 1984,12).

Araştırmanın ikinci amacı ülkemizde bu konuda kısıtlı çalışmalar olduğundan Dinler tarihine katkı sağlamaktır.

Çalışmamız, Dinler tarihinin deskriptif metodu ile yapılmıştır. Yahudiliğ, her türlü dini inanç veya ırkı mülahazalardan uzak, bilimsel ve objektif bir bakış açıısıyla yaklaşılmış, konuları incelenmiştir.

1. Kadın (İş) Kelimesinin Terminoloji Anlamı

Eski Ahit **אִשָּׁה** (işa) (Türkçe-İbranice, İbranice-Türkçe Sözlük, 2011, 260) kelimesini genel anlamda hem kadın, (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 2: 22-23) hem de zevce, eş (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 4: 1) anlamında kullanıyor. Bu sözün Sami kökeni olan יָנָה, (yud, nun, tav), eski Arapça ve Aramice'de aynı anlamda kullanıldığı tasdik edilmiş ve bu söz sonralar asimile olmuştur. Yine Yaratılış Kitabı'nın ikinci paragrafının 22 ve 23. metinlerinde **אִשָּׁה** (işa- kadın) kelimesinin **אִישׁ** (iş-erkek) kelimesiyle aynı kökenden türemediğini, aksine eski Arapça ve Aramiceden geldiğini söylemektedir. Erkek sözünün çoğulu olan **אֲנָשִׁים** (anaşim), **אָנוּשׁ** (anoş) beşeriyet kökeninden gelmekte, kadın kelimesi için kullanılan **נָשִׁים** (naşim) terimi ise farklı yani, **נָשׁוּ** (nun, şin, vav, arapça نِسْوَان) kökeninden gelmektedir. (Encyclopaedia Judaica, 2007, XVI/623).

Bazı âlimler **אִשָּׁה** (işa-kadın) kelimesinin İbranice karşılığı olan **אִישׁ** (iş) kelimesinden türediğini ve bunu da Yaratılış Kitabı'nda kadının erkekten yaratılması görüşü olduğu için savunurlar. Nitekim "Ona kadın (işa) denilecek, çünkü o adamdan (iş) alındı". (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış 2:23; Neusner, Avery-Peck, 2000, 280).

2. Yaratılış Statüsü

Eski Ahit'te kadının yaratılışıyla ilgili ilk bilgileri, Hz. Âdem'in yaratılışıyla ilgili metinlerden elde etmekteyiz. Fakat Eski Ahit'in Tekvin Kitabı'nda bu yaratılış iki farklı kıssada ele alınmaktadır. Her iki kıssaya göre kadının yaratılış gayesi ve suretinin en baştan ne için olduğu bildirilmektedir. Fakat Eski Ahit araştırmacılarının dikkat çektiği farklı bir hususta Eski Ahit'in kadına dair yaklaşımlarının metinlere göre farklılık arz ettiği görülmektedir. Nitekim Tekvin Kitabı'nın ilk babında yer alan Elohist metin ile Yahvist¹ metinde ele alınan kadının statüsü birbirinden farklı algılanmaktadır. Elohist metinde kadının yaratılışıyla ilgili pek çok bilgi verilmemekte olup, ilk insanın yaratılışı başlığında genel ifadeler kullanmıştır. Yaratılış Kitabı'nı oluşturan ve farklı dönemlerde değiştirildiği kabul edilen bu metinler, İsrailoğulları'nın tarih içerisinde kadına karşı geliştirdikleri iki farklı tavrı da ortaya koymaktadır. (Taşpınar, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=1091>).

¹ Eski Ahit'de Tanrı'nın adının "Elohim" olarak zikredildiği metinlere "Elohist" metin "Yahve" olarak zikredildiği metinlere "Yahvist" metin denmektedir.

2.1. Yaratılışta Erkeğe Eşit Olan Kadın

Tekvin Kitabı'nın 1-2/3 bapları arasında yer alan Elohist metinde kadın, insanın yaratılışı çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu yaratılış kıssasında erkek ve kadın birlikte "insan"ı oluştırmaktadırlar. Söz konusu metinden de anlaşılacağı üzere, bu ifadelerde "kadın"ın statüsü ile erkeğin statüsünde herhangi bir farklılık görülmemektedir. İlk yaratılış kıssasında insan, yani kadın ve erkek, altı gün süren yaratılış sürecinin en son gününde, sürüngen hayvanlardan sonra ve "fakat Tanrı'nın "kendi suretinde" yaratılmıştır":

Ve Tanrı (Elohim) dedi: Yer cinslerine göre canlı mahlûkları, sığırları ve sürünen şeyleri ve cinslerine göre yerin hayvanlarını çıkarsın ve böyle oldu. Ve Tanrı yerin hayvanlarını cinslerine göre ve sığırları cinslerine göre ve toprakta sürünen her şeyi cinsine göre yaptı ve Tanrı iyi olduğunu gördü. Ve Tanrı dedi; Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun. (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 1:24-26).

Ve Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı. (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 1:27).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere, kadın ve erkek arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın; yaratılışın son gününde "birlikte" yaratılmıştır ve her ikisinin yaratılışı da "Tanrı'nın sureti"ndedir. Buna göre, insan neslini müştereken oluştıran erkek ve kadın, her ikisi de Tanrı'nın suretine sahiptir. Bu durum, şiddetli bir vurgu içerecek şekilde üç kere arka arkaya belirtilmiştir. Bu, Eski Ahit'in "kadın" için zikrettiği en üst paye ve mertebedir.

Aynı kıssanın devamında, "insan"ın (kadın ve erkeğin), yeryüzüne ve orada yaşayan bütün varlıklara egemen olması emredilmektedir. Yani bu görevi kadın ve erkek "birlikte" yerine getirmekle yükümlüdürler:

Ve Tanrı dedi; "Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun". (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 1: 26).

"Kadın ve erkeği birlikte" kutsayan Tanrı, onlara çoğalmalarını ve yeryüzündeki yaratıklara hâkimlik etmelerini emreder. "Çoğalmak ve

egemen olmak” emri, Eski Ahit'te kadın ve erkek için zikredilen ilk emirlerdir. Öyle ki, yeryüzündeki nimetlerin ve yiyeceklerin tamamı, insana bu maksatla verilmiştir:

Ve Tanrı onlara dedi: “Semereli olun ve çoğalın ve yeryüzünü doldurun ve onu tabi kılın ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve yer üzerinde hareket eden her canlı şeye hâkim olun. Ve Tanrı dedi: İşte, bütün yeryüzü üzerinde olup tohum veren her sebzeyi ve kendisinde ağaç meyvası olup tohum veren her ağacı size verdim; size yiyecek olacaktır”. (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 1: 28-29).

Ancak, kadının erkek ile Tanrı'nın suretinde yaratılmış olması ve birlikte yeryüzüne egemenlik etmelerinin emredilmesi durumu, bir sonraki Yahvist metinde yer alan kıssada kadının aleyhine değişecektir. Tarih boyunca belirleyici olan durum, Yahvist metinde kadın için tespit edilen bu sonraki statüsü olacaktır. (Taşpınar, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=1091>).

2.2. Erkeğe Hizmetkâr Olarak Kadının Yaratılışı

Yahvist metinde ise Elohim metinde anlatılanların aksine yaratılış yeniden anlatılmaya başlanır. Fakat bu kez dünyanın yaratılışı tasvir edilmez. Cennetten düşüş bahsi üzerine temellenen Yahvist metinde yer alan ikinci yaratılış hikâyesinde, ilk anlatımdaki uyum temasının aksine, mekânlar (Aden bahçesi ve yeryüzü), varlık biçimleri (Tanrı, insan ve yılan) ve insan cinsleri (erkek ve kadın) arasındaki ayırım, bir nevi zıtlık ve hatta düşmanlık biçiminde ortaya konulmaktadır. (Gürkan, 2003, 8).

Yahvist metninde 2-3/24 bapları arasında yer alan ikinci yaratılış kıssasında, insan olarak “Âdem”den bahsedilmektedir ve yaratılış kıssasının başında zikredilmektedir. Kıssanın tamamı dikkate alındığında, yaratılışın başında zikredilen “Âdem”in “erkek” olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Elohist metnin aksine Yahvist metinde “kadın” henüz yaratılmamıştır. Nitekim kadının yaratılışı ayrı bir konu olarak işlenmektedir.

Yahvist metinde geçen kıssaya göre Âdem'in yaratılıştaki maksadı “toprağı işlemektir”:

“Göğün ve yerin yaratılış öyküsü”: “Rab Tanrı (Yahve) göğü ve yeri yarattığında, yeryüzünde yabanıl bir fidan, bir ot bile bitmemişti.

Çünkü Rab Tanrı henüz yeryüzüne yağmur göndermemişti. Toprağı işleyecek insan da yoktu. Yerden yükselen buhar bütün toprakları suluyordu. Rab Tanrı Âdem'i topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluğunu üfledi. Böylece Âdem yaşayan varlık oldu". (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 2: 4-7).

Âdem'in yaratılıştan sonraki dönemi, Doğu'da, Aden'de bir bahçeye yerleştirilmesi şeklinde devam etmektedir. Âdem'in Aden'deki "hayat" ağacı ile "iyiyle kötüyü bilme" ağacının yer aldığı bahçeye konuluş gayesi, yaratılış gayesine uygun olarak orayı "gözetlemesi" ve onu "işlemesi"dir. Yalnız, Tanrı'nın Âdem'den bir isteği vardır. O da "iyiyle kötülüğü bilme" ağacından yememesidir. Aden bahçesine yerleştirilen Âdem'e ilişkin bilgiler bu şekilde anlatıldıktan sonra Tanrı, Âdem'in yalnız kalmasının iyi olmadığı kararına varır ve şöyle der:

Ve Rab Tanrı dedi: "Adamın yalnız olması iyi değildir; kendisine uygun bir yardımcı yaratacağım". (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 2: 18).

Nitekim Eski Ahit'te kadının yaratılışına dair ikinci kıssada yer alan ilk bilgiler bunlardır. Burada, kadının "yaratılış gayesinin" sadece ve sadece Âdem'e yardımcı olmaktan ibaret olduğu ifade edilmektedir. Yani, kadının yaratılış gayesi ve statüsü, yeryüzüne bakacak ve toprağı işleyecek olan Âdem'e "yardımcı olmak"tır. Onun bu "ikincil" ve "yardımcı" olma vasfı, kıssanın devamında daha da belirgin bir halde kendisini hissettirecektir (veya kadına hissettirilecektir). Öyle ki, kadın yaratılmadan önce, Âdem'e yardımcı olacak varlık öncelikle hayvanlar arasında aranacaktır. Böylece, kadına adeta hayvanlardan sonra yaratıldığı tekrar hatırlatılacaktır. (Taşpınar, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=1091>).

"Ve Rab Tanrı her kır hayvanını ve göklerin her kuşunu topraktan yarattı ve onlara ne ad koyacağını görmek için adama getirdi ve adam her birinin adını ne koydu ise, canlı mahlûkun adı da o oldu. Ve adam bütün sağırlara ve göklerin kuşlarına ve her kır hayvanına ad koydu; fakat adam için kendisine uygun yardımcı bulunamadı". (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 2: 19-20).

Tüm yaratılmışlar arasından adama uyumlu bir eş veya yoldaş bulunamayınca, o adamdan alınacak bir parçadan yaratılacaktır. Ve bu parça vücudunun "en zayıf parçası olan" kaburga kemiğinden alınarak yaratılacaktır. Böylece, kadın hem Âdem'den yani "erkeğe ait" bir parçadan hem de onun "en zayıf" parçasından yaratılmış bir varlık olacaktır:

Ve Rab Tanrı adamın üzerine derin uyku getirdi ve o uyudu ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini etle kapadı ve Rab Tanrı adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yarattı ve onu adama getirdi. (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 2: 21-22).

Âdem'in en zayıf parçasından yaratılan varlık, Âdem'in "huzuru-na" getirilecek ve bu varlığa "adı"nı yine Âdem koyacaktır:

"Ve Âdem dedi: Şimdi bu benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir; Buna Nisa denilecek, çünkü o İnsandan alındı. Bunun için insan anasını ve babasını bırakacak ve karısına yapışacaktır ve bir beden olacaklardır". (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 2: 23-24).

Yaratılıştaki maksat insana uygun bir hizmetçi olmasıdır. O ilk insanın kaburga kemiğinden alınarak yaratılmış ve ruhu bir yoldaş veya eş olmak için erkeğin ruhuna kilitlenmiştir. (Encyclopaedia Judaica, 2007, XVI/623).

Yaratılış babının tefsirinde kadının neden kaburga kemiğinden yaratıldığıyla ilgili açıklama vardır: "(Aşem, adamın) kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini etle kapladı. Ve Aşem Elokim, adamdan aldığı kaburga kemiğini bir kadın şeklinde inşa etti" (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 2:21-22).

(Aşem, kadını) tam olarak nereden yaratacağının üzerinde düşündü. Şöyle dedi: "Onu kafadan yaratmayacağım ki her şeyi görmeye meraklı olmasın; kulaktan yaratmayacağım ki her şeyi duyma meraklısı olmasın; ağızdan yaratmayacağım ki geveze olmasın, kalpten yaratmayacağım ki gıptacı olmasın; elden yaratmayacağım ki her şeye dokunmasın ve ayaktan yaratmayacağım ki avare olmasın." Bunların yerine (kadın) erkekteki (her zaman örtülü olduğu için) mütevazı bir yerinden (yaratılmıştır)... Tanrı, (kadında) yarattığı her organda, ona "Ağırbaşlı bir kadın ol, ağırbaşlı bir kadın ol" demekteydi. (Aşenani, https://ahmedelhasan.files.wordpress.com/2015/03/semavi_dinlerde_oru-hicab.pdf).

Kaburga kemiği örtölü ve gözlerden ıraktır. İlk kadın, bu organların en mütevezisinden şekillendirilmişti, zira onun yaratılışındaki temel amaç buydu: giyim ve tavırlarında ağırbaşlı olması. (Hilel, 2009, 29).

Bundan başka Kutsal Kitap'ta Havva'nın, Âdem'in eğe kemiğinden yaratılmasının sebebi, Havva'nın Âdem'e yardımcı olması ve Âdem'in kendi üzerindeki otoritesine teslim olmasıdır. Bunun asıl nedeni ise, erkeğin yaratılışının tanrı suretinde, kadının yaratılışının ise erkeğin suretinde olmasıdır. Dolayısıyla kadının statüsü erkeğin statüsünden sonra gelmekte ve onun Yahudiliği ancak bir erkeğin desteği ve onu muaf kılması ile mümkün olabilmektedir. (Işık, 2012, 654-655).

Kadının, tarih boyunca kendi kavmi tarafından da dışlandığı ve yüzleştiği en talihsiz olay, Kitab'ı Mukaddes'te zikredilen yaratılış esnasında meydana gelen "kadının yılan tarafından aldatılması ve Âdem'le birlikte cennetten çıkarılma" olayıdır. Kadının Âdem'le birlikte cennetten kovulması, insanlığın kovulmasının sebebi olarak görülecektir. Yenmesi yasaklanmış "iyi ve kötölüğü bilme ağacı"nın meyvesinden yılan tarafından kandırılarak yenmesi ve bundan da kocasına yedirmesi, ona yeryüzünde tüm insanlığın çektiği sıkıntının sebebi olduğu hatırlatılacaktır.

Kadının kolay aldatılabilen ve aldanan, hırslı ve kuralları bozan bir varlık olarak tanımlanmasına neden olacak bu kıssada kadın "Âdem'in yönetimine" verilecektir: (Taşpınar, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=1091>).

Rab Tanrı kadına; "Çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim" dedi. "Ağrı çekerek doğum yapacaksın. Kocana istek duyacaksın. Seni o yönetecek." (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 3: 16).

3. Kadınların Dini Statüsü

3.1. İbadetleri

Yahudilikte kadınların ibadet hayatına baktığımızda erkekten bir adım geride olduğunu görmekteyiz. Örneğin Eski Ahit'te yer alan ferdi dua ritüellerinde kadın motifi ön plana çıkarılırken, hukuk kapsamında düzenli ibadette ise ikincil planda tutulmaktadır. (Gürkan, 2012, 638-639) Nitekim kadınlar bütün duaları söylemekten, tefilin ve tzitzit giymekten, Omer'i saymaktan (Yahudilik Ansiklopedisi, 2001, II/302-303), sabah ibadetinin odak noktası olan tefilin takma emrinden muaftırlar. Bundan başka Yahudi geleneğinde haftalık ibadetin en önemli yerini

Tevrat okuma teşkil eder. Nitekim kadınlar Tevrat okumaktan menedildiği için, bu ibadetten mahrum kalmışlar. (Işık, 2012, 649-671). Lakin kadınlar Hanuka mucizesini yaşadıklarından Hanuka mumunu yakmak mecburiyetindedirler. Bundan başka Şabat'a saygı her kesi kapladığından Şabat akşamı Kидуş'u söylemeli veya dinlemelidirler. Ayrıca kadınların Yom Kipur'da oruç tutmak¹, Pesah'ta matsa yemek, Purim'de Ester Megilasını okumak gibi dini mecburiyetleri vardır. (Yahudilik Ansiklopedisi, 2001, II/302-303). Bununla beraber kadınlar din görevlisi olamaz, cemaatten sayılmazlar ve cemaatle ibadette iştirak edemez, sadece uzaktan izleyebilirler. (İslam Ansiklopedisi, 2001, XXIV/ 84).

İbadette kadınlar Minyan'a² dâhil değildir. Onlar ne sinagogda toplu halde Tevrat okuyabilir, ne de sinagogda bir ayini idare edemezler. (Baker, 1993, 48).

Kadınların ibadette ikinci planda kalmasını sağlayan ikinci bir mesele de onların regl (adet) dönemi ve lohusalık dönemidir. Bu dönemde kadın kirli sayılır, kocasına yaklaşamaz, bu yüzden de bazı kısım ibadetlerden menedilmiştir. (The Encyclopaedia of Judaism, 2003, III/ 1479).

Sinagogda toplu yapılan ibadetlerde erkeklerle kadınlar bir arada bulunmaz. Ezrat naşim³ denilen bu yerler; ya balkon kısmında veya yanlardaki maksurelerde kadınlara özgün ayrılmış yerlerdir. Bu yerler perde veya kafeslerle kapatılmıştır. İbadet esnasında kadınların erkeklerden ayrı oturma nedenleri iki şekilde yorumlanmıştır. Bunlardan ilki kadın ve erkeklerin birbirine mahrem olmadıkları ve erkeklerin akıllarını karıştıraabilecekleri, ikincisi ise ibadetin erkeklere mahsus olduğu telakkisi gelenekleştiği içindir. Son zamanlarda reformcu cemaatlerde artık erkeklerle kadınlar sinagogun erkeklere has yerinde karışık şekilde oturmaktadırlar. Ancak kadınlar yine sadece dinleyici olarak bulunurlar. (Güç, 2011, 142). Bundan başka, Muhafazakâr ve Reform sinagoglarında kadınlar, Tevrat'tan bazı kısımlar okuyabilir ve bazı hizmetlerde erkeklerin işlerine karışmamak şartıyla bulunabilirler. Hemen hemen tüm Muhafazakâr ve Reform hizmetlerinde kadınlar Ortodoks

¹ Yahudi ibadetleri arasında oruç tutmanın ayrı bir yeri bulunmaktadır. Nitekim, Kudüs'ün kuşatılması, işgali, Mabed'in tahribi gibi felaketlerin yaşandığı günlerin anısına oruç tutarlar. (Yasdıman, 2002, 101).

² Minyan - (en az 10 erkekten oluşan cemaat)

³ Musevi geleneklerine göre dua esnasında kadınlar ve erkekler aynı yerde oturmazlar. İlk Ezrat Naşim'e İkinci Bet Amikdaş'ın avlusunun doğu kesiminde rastlanmakta idi. Bu Ezrat Naşim, kare şeklindeydi ve tavanı yoktu. (Besalel, 2001, I/171).

cemaatlerin aksine, bir Minyan sayıldı. 1973 yılında, Muhafazakâr hareket namaz hizmetinden dolayı kadınların ihmal ayrımcı olduğuna hükmetti. (https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/woman_commandments.html).

3.2. Tevrat Okuma, Tevrat'ın Öğrenilmesi ve Öğretilmesi

İster Tevrat'ın okunması olsun, isterse de öğrenilmesi veya öğretilmesi her üçünde de kadınlar birçok vecibelerde olduğu gibi burada da erkeklerin gölgesinde kalmıştır. Tora çalışmasına katılmaya sadece erkeklere izin verilmiş, kadınlar ise bu izinden menedilmiş ve sadece onlara, kocalarına ilmi çalışmaları için zemin yaratılmasına fırsat verilmiştir. (Lewittes, 1994, 12). Din bilginleri Tora'da geçen "*Onları çocuklarınıza öğretin. Evinizde otururken, yolda yürürken, yatarken, kalkarken onlardan söz edin.*" (Kitab'ı Mukaddes, Yasa'nın Tekrarı, 11:19) cümlesiyle bu kanaate gelmiştirler. Bu ibareye göre, Tevrat öğreniminden sadece erkekler sorumlu olup, şeriatı öğrenme emrinin en önemli parçası olan Tevrat okumadan ise kadınlar muaftırlar. (Işık, 2012, 665) Hatta kızına ilim öğreten baba ona ahlaksızlık öğretmiş gibi değerlendirilmiştir. Bunun nedeni, eğitimin kızları ahlaksızlığa düşüreceği endişesidir. Bundan başka, bilge kimselere de kızlarına Tevrat'ın öğretilmesi tavsiye edilmiş, bunun en önemli nedeni ise kızların Tevrat'ı yanlış anlayıp, yanlış yoruma endişesi olmuştur. (Yasdıman, 2012, 624-625).

Her ne kadar Tevrat'ın öğrenilmesi bir yahudinin dini hayatında en önemli husus ve ibadetin bir şekli olsa da kadınlar Tevratı ne öğrenene ne de öğrete bilmezler. (Biale, 1984, 29). Ailede erkek çocuğuna karşı baba sorumludur. Nitekim baba erkek çocuğu sünnet ettirmeli, ona Tevrat'ı öğretmeli, onu evlendirmeli ve oğluna bir sanat öğretmelidir. Anne ise bunların hepsinden muaftır. (The Babylonian Talmud, Kiduşin, 29b).

Bir erkek çocuğuna Tevrat'ı babası öğretmesi gerekir. Eğer babası çocuğuna Tevrat öğretmiyorsa, büyüyünce çocuk kendi kendine öğrenmelidir. Ama kızlara şeriatın öğretilmesiyle ilgili bir emir yoktur. Kadınlara şeriat öğretilmek zorunda olunmadığından, kendileri de birilerine öğretmek zorunda değiller.

Bazı bilge kişiler kadınların Tevrat öğrenmelerine gerek olmadığını söylerken, bazıları kadınların Tevrat öğrenmelerinde hiçbir sakın-

ca görmemiş, başka kısım ise tamamen bu işe engel olmak gerekliliğinin tarafındalar.

Kadınlar erkek çocuklarının ve kocalarının sinagoga gitmelerini, Tevrat ve Yahudi öğretilerini öğrenmelerini sağlayarak faziletli insan olabilirler. Bununla da kadın, erkek çocuğuna ve kocasına yardım ettiğinde onların kazanmış olduğu sevaba iştirak etmiş olur. (Işık, 2012, 668-669).

Fakat her şeye rağmen, bugün bu düzen değişmiş, hatta çok tutucu Ortodoks Yahudilerin kızları da dâhil olmak üzere, tüm kadınlar normal eğitimin yanı sıra, Tora eğitimi de almaktadırlar. (Yanarocak, 1998, 60).

3.3. Kadın Dua Grupları

Amerikalı bir grup kadın 1948`de Rosh Hodesh ve cumartesi ibadetleri için öğleden sonra ayda bir veya iki defa toplanmaya karar vermişlerdir. Kadın dua grupları yeni bir olay olmamakla birlikte, Orta Çağda ve XVI. Yüzyılda bazı örnekler vardır. Bu kadınlar, kadınlar bölümünde kadın cemaatler için ibadetleri yönetiyorlardı. Buna ilave, kadınlar, erkelerin yaptığı ibadetler dışında, ibadeti yönetebileceklerdi. Fazla olmasa da bazı hahamlar bu olayı olumlu görmüşler. Haham Moshe Feinstein, kadınların ibadet için toplanmalarında hiçbir sakınca görmediğini söylemiş, fakat bazı şartlar ileri sürmüştür. Nitekim kadın grupları, tzibbur veya minyan oluşturmamalı, kadın dua grupları dindarlardan oluşmalı ve kadınlar orada sadece Allah için ibadet etmelidirler.

Amerika`da Ortodoks cereyana ait hahamlar ise 1984`te kadın dua gruplarına Torah simhat bayramında hakafot¹ kutlamalarında kadınların açıktan Tevrat okumalarına karşı gelerek, bunu yasaklayan bir kanun belirlediler. (Liliana, 2013, 71-73).

3.4. Kadının Başını Kapatması

İslam`dan önceki dinlere, özellikle ilahi dinlere baktığımızda kadınların başlarını bir şekilde kapattığını görmekteyiz. Eskiden beri antik doğu topluluklarında örtü yaygın bir adet idi ve bugüne kadar

¹ Hakafot Yahudi takviminde önemli yer tutan halk festivalidir. Erkekler dans ederek Tora tomarlarını taşırlar. Bu gün sinagoglarda sadece erkekler bulunmaktadır. (http://www.chabad.org/holidays/JewishNewYear/template_cdo/aid/1288671/jewish/Hakafot.htm).

da devam etmiştir. İlahi dinlerde örtünün farz olması tartışılmaz bir gerçektir. Eski Ahit'te (Tevrat'ta) hicap hakkında birçok metinler vardır. Hz. İsa da Yeni Ahit'i (İncil'i) getirdiğinde bunu onaylamıştır. Tevrat ve İncil'de yer alan birçok ayet o dönemdeki kadınların örtündüğünü göstermektedir. Yabancı erkeklerin kendilerini görmemesi için örtü kullandıklarını bildirmektedir. (https://ahmedelhasan.files.wordpress.com/2015/03/semavi_dinlerde_ortu-hicab.pdf).

3.4.1. Eski Ahit'te Örtünme

Tevrat'ta Kur'an'da olduğu gibi örtünmeyle ilgili açık bir emir yoktur. Sadece bazı pasajlarda geçen peçeyle ilgili olaylardan ve tarihi kanıtlardan o zamanki Yahudi kadınlarının kapalı olduğunu görmekteyiz. Örneğin, *"Rebeka peçesini alıp yüzünü örttü"* (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 24; 65), *"Tamar üzerindeki dul giysilerini çıkarttı, peçesini örttü"* (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 38; 14), *"Ah ne güzelsin sevgilim, Ah ne güzelsin, Peçen arkasındaki gözlerin güvercinler, Gilead dağının yamaçlarında yatan, Keçi sürüsü gibidir saçın"* (Kitab'ı Mukaddes, Ezgiler Ezgisi, 4; 1), *Ey sen ere varmamış Babil kızı, aşağı inde toprakta otur; ey Kildaniler kızı, taht yok, yere otur; çünkü sana nazik ve nazlı demeyecekler. İki değirmen taşı al da un öğüt; peçeni aç, eteği kaldır, baldırı aç, ırmaklardan geç. Çıplaklığın açılacak, evet ayıbın görülecek, ben aç alacağım ve kimseyi esirgemeyeceğim"* (Kitab'ı Mukaddes, Yeşaya, 47; 1-3) bu gibi cümlelerde biz, kadınların başlarını kapattığını görmekteyiz.

Bundan başka, Yeşaya kitabında geçen bir metinde de her ne kadar örtü ve kıyafetle ilgili herhangi emir ifade eden bir açıklama bulunmasa da, Siyon kızlarının nerelerinin açılacağını söyleyen ifadelerden onların neler giydiğini ve hangi bölgelerinin mahrem olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu metinden anlaşıldığı kadarıyla, Yahudi kadınlarının kulaklarına küpe takmaları, burunlarında burun halkalarını bulundurmaları, ellerine yüzük takmaları, kollarında bilezikler, ayaklarında ise ayak zincirlerini bulundurmaları ziynet eşyalarıyla ilgili olup gizletilmesi gereken yerler arasında gösterilmektedir. Öte yandan, bu metinden Yesaya dönemindeki kızların küpelerini ve burun halkalarını kapatacak şekilde bas ve yüzlerini örttükleri, bilezik ve yüzükleri görünmeyecek şekilde kol ve ellerini kapattıkları, ayak zincirlerini ve ayak halkalarını göstermeyecek şekilde topuklar dâhil bacaklarını gizledikleri, bel ke-

merlerini göstermeyecek şekilde iç elbiselerinin üzerine bir dış giysi giydikleri belirtilmektedir. Aynı şekilde, Yahudi kadınlarının Tanrı'nın gazabına uğramamak için kızların kibirli davranmamaları, boyunlarını uzatarak yürümemeleri, yolda yürürken kırıtmamaları ve ayaklarında bulunan halkaları şangırdatmamaları öğütlenmektedir. (Kitab'ı Mukaddes, Yeşaya, 3: 16-24; Yasdıman, 2005, 33-54).

Eski Ahit'te tesettür kapsamına genç kızlar, evli kadınlar ve dul kadınlar girerler.

a) Evli kadınlar

Rabinik kanunlara göre, başı açık evli bir kadının bulunduğu yerde dua ve ayin yapmak yasaktır. Zira başı açık bir kadın çıplak olarak nitelendirilmiştir. (Brayer, 1986, 316)

Eski Ahit'te içerisinde evli kadınların örtündüğünü ihtiva eden metinleri inceleyelim: “*Ve kâhin kadını Rabbin önünde durduracak ve kadının başını açacak*”. (Kitab'ı Mukaddes, Çölde Sayım, 5: 18). Bundan başka evli kadınların kapanmalarına dair bilgiyi Laban ve Yakup'un arasında geçen olaydan da anlamaktayız. Nitekim Yakup Laban'ın kızı Rahel ile evlenmek için yedi sene Laban'a çalışmış, fakat düğün gecesi Laban kızı Lea'yı onun çadırına götürmüştür. Lea peçeli olduğundan Yakup onu fark etmemiştir. (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 29: 20-30). Tevrat'ın beşinci kitabı olan Mısır'dan Çıkış kitabında yer alan bir başka metinde de evli kadınların tesettürüne delalet ettiğini görmekteyiz: “*Eğer kendisine başka bir kadın alacak olursa, evvelkinin nafakasını, esvabını ve karılık hakkını eksiltmeyecektir*”. (Kitab'ı Mukaddes, Mısır'dan Çıkış, 21: 10). Bu metinde yer alan esvap kelimesiyle dikkate alınan şey, Yahudi din bilginlerince, kocaların her sene hanımlarına en az başlarını örtecek bir örtü, bir kemer, üç takım elbise, üç çift ayakkabı ve kadınların dışarı çıktıklarında bütün vücudu kaplayacak dış kıyafet almalarıdır.

b) Dul kadınlar

Dul kadınların giysileri ile ilgili bilgileri Tekvin kitabında geçen Tamara ile ilgili metinlerden almaktayız. “*Ve üzerinden dulluk esvabını çıkardı, peçesiyle örtündü*”. (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 38: 14) *Ve kal-kıp gitti ve üzerinden peçesini çıkardı ve dulluk esvabını giydi*. (Kitab'ı Mukaddes, Yaratılış, 38:19). Bu metinden de gördüğümüz kadarıyla

dul kadınların kendilerine has örtünme şekilleri vardı ve en esaslı yüzlerine peçe takmamaktaydılar.

c) Diğer kadınlar

Bu gruba hayat kadınları, köleler ve cariyeler dâhil olmuş, giyim ve örtünme şekilleriyle hür ve iffetli kadınlardan ayırıt edilmişlerdir. Hayat kadınlarını diğer kadınlardan ayıran ve kimliklerini ortaya koyan ayırıcı özellikleri, örtülerinin rengi, şekli, bağlanma biçimi ve örtünün altından giyilen kıyafetleri ile anlaşıldı.

Evlenen köle kadınların diğer evli ve hür kadınlardan ayrılmasını sağlayan en önemli husus onların saçlarının kesilmesi idi. (Yasdıman, 2002, 166-182).

3.4.2. Mişna ve Talmud'da Örtünme

Tevrat'ın Sayılar kitabında yer alan *“Ve kahin kadını Rabb'in önünde durduracak ve kadının başını açacak ve onun avuçlarına, anılma ekmek takdimesidir; ve lanet getiren acılık suyu kahinin elinde olacak”* metnin Talmud'da geçen tefsirince bu metin, açıktan açığa kadınların başlarını örtmesine bir emirdir. (<http://www.biriz.biz/mahrem/yahudilikte.örtünme.htm>). Talmud döneminde genç kızlar da evli kadınlar gibi dışarı çıkarken kapanmaktaydılar. Ayrıca, genç kızların başlarını kapatmalarını Talmud'da geçen metinlerden de görmekteyiz. Örneğin, Talmud'da R. İsmael'in ekolünde İsrail kızlarının başı açık şekilde sokaklara çıkmamaları konusunda uyarıldıklarını görmekteyiz. Talmud'da evli kadınların örtünmesi şart olmuş ve *“Evli bir kadının saçının görülmesi çirkin bir davranıştır”* cümlesiyle sabit kılınmıştır. Dul ve hayat kadınlarının örtünme şekli ise Tevrat'taki metinlerle örtüşüyor. Köle kadınların örtünme şekli ise Talmud'da daha detaylı şekilde verilmiştir. Böylece, köle kadınlar elbiselelerinin şekline göre hür kadınlardan ayrılmıştır. Evli köle kadınlar ise, hür kadınlardan seçilmek için kölelik elbisesini çıkarmış ve saçlarını tıraş ettirmişlerdir. (Yasdıman, 2002, 184-197).

Zaman içerisinde örtünme ile ilgili bazı gelişmeler oluştu. 16. asırdan itibaren Yahudi kadınları başörtüsü yerine peruk kullanmaya başladılar. Böylece, dışarı çıktıkları zaman kendi saçlarını peruk ile kapatarak tesettürlerine özen gösteriyorlardı. Bundan başka dışarı ör-

tüsüz çıkmak isteyen evli kadınlar saçlarını kesiyorlardı. (Louis, 1948, 52-60).

Bundan başka, artık 20. Yüzyılda peçeler atılmış, büyük örtüler küçük örtülerle yer değiştirmiş, şapka veya başlık takılmış, hatta başlar açılmıştır. Günümüzde ise, kadınlar, özellikle Ortodoks Yahudi cemaatine mensup kadınlar dua ve ibadet sırasında başlarını kapatır ve gelinler düğünlerde tesettür kullanırlar. (Yasdıman, 2002, 303-306; 316).

Sonuç

Eski Ahit'te kadınların dini statüsü ve örtünmesi ile ilgili yapmış olduğumuz bu çalışmada yaratılış ve dini konularda kadınların erkeklerden çok geride kaldığını görmekteyiz. Kadının yaratılış mevzusu iki farklı metinde birbirine zıt teşkil edecek neticeler sunmaktadır. Nitekim bir metin yaratılışta kadınların erkeklere eşit olduğunu söylerken diğer metin yaratılışta kadınların erkeklere hizmetkâr olduğunu sunmaktadır. Kadınlar sinagogda cemaat olarak kabul edilmemektedir. Toplu dualarda cemaat oluşması için 10 baliğ erkek gerekmektedir. Kadınlar ne sinagogda toplu halde Tevrat okuyabilir, ne de sinagogda bir ayini idare edemezler.

Dinin öğrenilmesine gelince; kız çocuklarına Tevrat okunması yasaklanmış ve hatta kızlarına Tevrat okumasını öğreten babalara, kızlarına ahlaksızlık öğretiyormuş düşüncesi dayatılmıştır.

Talmud ve sonrası dönemlerde de din adamları kadınlara karşı seçiciliği sürdürmüştür.

Günümüzde kadın dua gruplarına izin verilse de tzibbur veya minyan oluşturmamalı, kadın dua grupları dindarlardan oluşmalı ve kadınlar orada sadece Allah için ibadet etmelidirler.

Örtünme konusunda da kadınların konumuna göre sınıflandırıldığını görmekteyiz. Evli kadınlar peçe tarzı giysiler giydiği halde, dul kadınların peçesiz ve dul olduğunu bilmesi için dulluk elbisesi giydiğini görmekteyiz.

Hayat kadınları diğer kadınlardan örtülerinin rengi, şekli, bağlama biçimi ve örtünün altından giyilen kıyafetleri seçiliyordu.

Evlenen köle kadınların diğer evli ve hür kadınlardan ayrılımlarını sağlayan en önemli husus onların saçlarının kesilmesi idi.

Günümüzde dindar kadınlar örtünme biçimi olarak peruk ve başörtü tarzı giysi kullanmaktadırlar.

Kaynakça

- Rainey, Anson. (2007). *Woman*, Encyclopaedia Judaica, XXIII/XVI. Israel- Jerusalem: Keter Publishing House. (789 s.).
- Taşpınar, İsmail. (23.11.2023). “Yahudilik ve Hristiyanlık'ta Kadın”, *Köprü Dergisi*, (<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=1091>).
- Brayer, Menachem M. (1986) *The Jewish Woman in Rabbinic Literature: A Psychosocial Perspective*. New Jersey: Ktav Publishing House. (352 p.).
- Baker, A. (1993). *The Jewish Woman in Contemporary Society*. London: The Macmillan Press LTD. (234 p.).
- Baskin, Judith. R. (2003). *Woman and Judaism*. The Encyclopaedia of Judaism. XII/III. Leiden: E.J.Brill. (567 p).
- Besalel, Yusuf. (2001/1). *Ezrat Naşım*. Yahudilik Ansiklopedisi. III/I. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A. Ş. (286 s.).
- Besalel, Yusuf. (2001/2) *Kadınlar*, Yahudilik Ansiklopedisi. III/II. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A. Ş. (546 s.).
- Biale, Rachel. (1984). *Woman And Jewish Law: an exploration of women's issues in Halakhic sources*. New York: Schoken Books INC. (293 p.).
- Güç, Ahmet. (2011). *Dinlerde Mabed ve İbadet*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları. (301 s.).
- Gürkan, S. Leyla. (2012). *Yahudi Geleneğinde Kadın Algısı // Bütün Yönleriyle Yahudilik Uluslararası Sempozyumu*. Ankara: (s. 631-648).
- Gürkan, S. Leyla. (2003). *Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennet'ten Düşüş // İstanbul: İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 9, (s. 1-43).
- Harman, Ö. Faruk. (2001). *Yahudilik'te Kadın*. İslam Ansiklopedisi. XLVI/XXIV. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. (30.03.2015).
- <http://www.biriz.biz/mahrem/yahudilikte.örtünme.html> (20. 11. 2023). “*Simchat Torah Hakafot Procedure*” http://www.chabad.org/holidays/JewishNewYear/template_cdo/aid/1288671/jewish/Hakafot.htm

Aşenani, A. Muhammedi. (05.11.2023).

https://ahmedelhasan.files.wordpress.com/2015/03/semavi_dinlerde_or_tu-hicab.pdf

(07.11.2023). “*Jewish Concepts: Obligation of Women to Perform the Commandments*”

https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/woman_commandments.html

Işık, R. (2012). Dini Sorumluluk Bağlamında Kadının Statüsü // *Bütün Yönleriyle Yahudilik Uluslararası Sempozyumu*. Ankara: (s. 649-671).

Neusner. J, Avery-Peck. Alan J. (2000). *The Blackwell companion to Judaism*, Oxford: Blackwell Publishing. (576 p.).

Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil). (2011). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.

Lewittes, Mendell. (1994). *Jewish Marriage: Rabbinic Law, Legend, and Custom*, London: Jason Aronson INC. (293 p.).

Louis, M. Epstein. (1948). *Sex Laws and Customs in Judaism*, New York: Bloch Publishing Co. (251 p.).

Hilel, R. Yaakov. (2009). *Rahel'in Çadırı- Evinin kalbinde Yahudi Kadını*, çev. Moşe Farsi. İstanbul: Yayın yeri yok. (50 s.).

The Babylonian Talmud. (1978). ed. Rabbi Epstein. London: Jewish Publication Society of America. (481 p.).

Türkçe-İbranice, İbranice-Türkçe Sözlük. (2011). “*אִשָּׁה (işa)*”. İsrail: Itahdut Yotsei Turkiya Be Israel. (989 s.).

Vana, Liliana. (2013). *Yahudilik'te Kadın*, çev. Mehmet Aydın. İstanbul: Nüve Kültür Merkezi yayınları. (165 s.).

Yanarocak, Sara. (1998). *Biz Kadınlar*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A. Ş. (60 s.).

Yasdıman, H. Şah. (2002/1). *Yahudilik Üzerine Yazılar*, İlkem Ofset, İzmir: İlkem Ofset. (274 s.).

Yasdıman, H. Şah. (2012). *Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadının Konumu // Bütün Yönleriyle Yahudilik Uluslararası Sempozyumu*. Ankara: (s. 615-630).

Yasdıman, H. Şah. (2002/2) *Yahudilikte Tesettür*. İzmir: İlkem Ofset. (469 s.).

Yasdıman, H. Şah. (2005). *Yahudiliğin Erken Dönemlerindeki Örtünme Geleneği Üzerine Bir İnceleme*, Marife, S.1. (s. 33-54).